

MARTA MARÍN-DÒMINE

Entre la memòria i el mite

Consideracions sobre Els catalans als camps nazis de Montserrat Roig

OBERTURA

Pierre Nora, autor que va encunyar el concepte de «lloc de memòria», considera que els llibres poden tenir també aquesta funció quan el valor que se'ls atribueix és el de representar un esdeveniment erigit en símbol de la memòria col·lectiva. És a dir, el llibre-lloc de memòria —el concepte és meu— adquireix la seva vàlua pel que representa més que no pas pel que conté; passa a ser un element de la memòria nacional. Així, doncs, els llibres que amb el temps esdevenen llocs de memòria són recordats i referenciats no pas perquè són llegits, sinó perquè es mantenen com a índex d'un valor identitari. En definitiva, passen a formar part de la constel·lació de símbols amb què es defineix una cultura determinada. *Els catalans al camps nazis* de Montserrat Roig, publicat el 1977, pot haver estat subjecte d'aquesta transformació de relat document a símbol. Un dels elements que podrien corroborar aquesta hipòtesi és l'estabilitat sota la qual es comenta la seva lectura i, sobretot, la poca renovació que se li ha donat al seu contingut al llarg de quatre dècades.

El present article pretén situar la publicació d'*Els catalans...* dins del context català i europeu, i apuntar pistes per a renovar-ne la seva significació i la seva lectura.

Marta Marín-Dòmine, nascuda a Barcelona el 1959, viu a Toronto (Canadà). És professora a la Wilfrid Laurier University. Recentment ha obtingut un gran reconeixement amb el seu llibre *Fugir era el més bell que teníem* (Club Editor, 2019), un text literari en el qual la memòria i la reflexió sobre l'exili, el desarrelament i el retorn configuren un tot indestruïble

L'ENCÀRREC

Els catalans als camps nazis és un llibre iniciat a partir d'un encàrrec que el 1973 fa Josep Benet a una jove Montserrat Roig, aleshores acabada de doctorar. Josep Benet sembla que va quedar impressionat pel reportatge que Roig havia publicat a la revista *Triunfo* un any abans, el 1972, sobre el testimoniatge d'uns catalans que comentaven la seva deportació als camps nazis.¹ És en aquest article on apareix una de les fotografies que s'han convertit en emblemàtiques de la deportació catalana a Mauthausen. L'autora, Pilar Aymerich, va fotografiar-hi en primer pla i en filera diagonal contra un mur de fons, Ferran Planes, Joan Pagès i, desenfocat, Joaquim Amat-Piniella. La fotografia ha circulat fins ara amb peus de pàgina similars on s'especifica que els tres personatges són supervivents dels camps nazis, o de Mauthausen. En realitat, Ferran Planes, qui amb el primer pla de la seva mirada punyent dona la dimensió dramàtica de la fotografia, no va trepitjar Mauthausen ni cap altre camp de concentració nazi. Els peus de pàgina erronis d'aquesta fotografia no han estat mai corregits ni per Aymerich ni per cap historiador ni especialista en la deportació, la qual cosa rebla la hipòtesi d'un estancament no només pel que fa al contingut del llibre, sinó al coneixement de la memòria catalana de la deportació.

Josep Benet va veure, efectivament, en l'entusiasme de Montserrat Roig la possibilitat de dur a terme un projecte que feia temps que venia covant i per al qual havia intentat engrescar altres possibles autors.² Fer una recopilació de testimonis de la deportació espanyola —com era el projecte inicial— implicava esforç i viatges. Roig s'hi va avenir. El llibre estava pensat per ser publicat a les Edicions Catalanes de París, fundades pel mateix Benet, però com que hi va haver problemes importants de finançament, l'acabament de l'obra es va endarrerir i finalment es va publicar a Edicions 62.

La militància de Roig al PSUC, i també la de Joan Pagès, li van facilitar, entre altres coses, la connexió amb molts exdeportats que havien estat o eren encara militants del PSUC o simpatitzants, encara que les entrevistes no es van limitar a aquests militants.³ No obstant això, cal tenir-ho en compte perquè no se li obriran

¹ Montserrat ROIG: «Españoles en los campos nazis», *Triunfo*, 532, any XXVII, 9 de desembre, 1972, pp. 34-37

² Vegeu la referència que en dona Jordi AMAT a *Com una pàtria. Vida de Josep Benet*, Barcelona, Ed. 62, 2017. En aquesta mateixa obra, també es fa referència la fotografia de Pilar Aymerich assumint que els tres fotografiats són exdeportats

³ Joan Pagès (1917-1978) va ser un dels impulsors de l'Amical de Mauthausen a Barcelona. Va passar cinc anys a Mauthausen. Havia estat militant del PSUC durant la guerra. A Mauthausen

a Roig de la mateixa manera els supervivents anarquistes o aquells que van ser crítics amb el comunisme. A l'exili i sobretot als anys seixanta continuen les mateixes tensions polítiques que havien tingut lloc durant la República i la guerra, tensions que no van cedir ni als camps de concentració, com s'ha encarregat de plasmar Joaquim Amat-Piniella a *K.L. Reich* (un altre llibre de memòria). Aquest seria un dels primers mites a perforar si volem endinsar-nos en un millor coneixement polític i humà de l'experiència republicana als camps nazis.

Es dona el cas que uns anys més tard de l'elaboració del llibre *Els catalans...* una altra dona a París, Odette Ester, companya de Josep Ester Borràs, té la intenció de fer el mateix.⁴ No ho aconsegueix. Tot i així, pel cas que ens ocupa la lectura d'algunes cartes que els exdeportats adreçaven a Odette Ester donen compte de les reticències que havien tingut alguns d'ells a donar resposta a la demanda de Roig. Alguns d'aquests testimonis van considerar, i així ho expressen en la correspondència, que el projecte de Roig es decantava a cercar un excés de protagonisme i heroïtat en la deportació política comunista.⁵

L'ELABORACIÓ

Roig es dedicarà al projecte amb passió, sorpresa davant de tot el que va descobrir —com ha quedat tematitzat tant en *Els catalans...* com en *L'hora violeta*—, depassada moltes vegades per les experiències que li expliquen. Però avança en el tema, tot i la seva poca preparació teòrica —tal i com evidencia l'índex bibliogràfic d'*Els catalans...*—, fent tentines, malgrat que a París, Roig podria haver trobat un seguit d'obres cabdals per estudiar, ja als anys setanta, la història dels camps nazis, i la seva estructura i funció, la qual cosa li podria haver evitat una de les confusions més generalitzades i que encara no sembla dissipada ni a Catalunya ni a l'Estat espanyol i que consisteix a fer equivaler el «camp nazi» amb el «camp d'extermini». Per ser justos, cal dir a favor de la Roig que tampoc no va trobar a Catalunya cap guiatge historiogràfic ni un gran interès sobre el tema.⁶

va ser elegit delegat del PSUC en el comitè del camp, on coneix Artur London, jueu txec, antic brigadista internacional, militant comunista, que posteriorment va ser un dels acusats en el Procés de Praga (1952). Ell mateix fa el pròleg d'*Els catalans als camps nazis*

⁴ Josep Ester Borràs (1913-1980), anarquista deportat a Mauthausen com a resistent. Més tard va ser secretari general de la FEDIP fins a la seva mort

⁵ Correspondència d'Odette Ester conservada a l'International Institute of Social History, Amsterdam: <<https://socialhistory.org>>

⁶ A França, per exemple, Olga WORMSER MIGOT, de la qual Roig només cita una obra, havia publicat *Quand les allies ouvrirent les portes*, París, Robert Laffont, 1965, i Leon POLIAKOF

El resultat d'aquests anys d'entrevistes i lectures és un llibre relativament voluminós l'eix central del qual és la combinació de la informació extreta de 41 testimonis, i la informació general històrica sobre els camps i sobretot de Mauthausen, que componen un total de 363 pàgines més uns annexos amb llistats dels noms de deportats i deportades als camps nazis. Una recopilació que, cal dir-ho, li forneixen alguns supervivents, molt especialment Casimir Climent, que havia treballat a les oficines de registre del camp.

Estrictament parlant, en el pla historiogràfic *Els catalans* pateix d'errors i d'imprecisions. En tot cas, podem concloure pensant que l'error il·lumina les limitacions i els prejudicis de l'època en què es produeix l'escriptura. El gran valor del llibre és sens dubte el de ser la primera recopilació testimonial de la deportació espanyola, i com a tal es pot explicar el seu gran impacte.⁷

L'OBJECTIU DEL LLIBRE

En el pròleg a *Els catalans als camps nazis*, Roig deixa clara la seva necessitat personal de conèixer el «passat recent», conscient que aquest passat ha deixat empremtes que han posat en risc la salut històrica de Catalunya:

Els qui vam néixer després de 1939 hem hagut d'anar desbrossant el nostre passat recent, un passat que ens ha deixat massa tares per a poder restituir del tot la nostra salut històrica. Som ignorants, amb consciència o sense consciència. Si en tenim consciència, patim de rancúnia i mal humor.

El que és interessant d'aquesta cita és que l'autora reconeix l'existència de dos tipus d'ignorància. El projecte de modernitat que va experimentar el país als anys seixanta i sobretot als setanta exigia, probablement com molts processos que es volen moderns, la ignorància política: al cap i a la fi, ¿qui vol sostenir la novel·la

Auschwitz, obra cabdal que tot i que ofereix informació que ha estat renovada contemporàniament, va representar el primer estudi francès sobre la distinció entre l'objectiu genocida d'alguns camps, entre ells Auschwitz, i l'objectiu de càstig. Va ser publicat en espanyol el 1966 a Oikos-Tau

⁷ Els errors, però, no han de ser presos en sentit negatiu, sinó com a reflex de la manera en què s'abordava a l'època la història dels camps, i per entendre'n també l'evolució. Així és com les historiadores Annette Wieviorka i Sylvie Lidenperg han presentat l'error de la historiadora Olga Wormser-Migot, que en la seva tesi va sostenir, i durant força temps, la inexistència de cambres de gas als camps situats a l'oest, és a dir, entre ells, Mauthausen. Vegeu, per exemple, Annette WIEVIORKA, *L'Heure d'exactitude: Histoire, mémoire, témoignage. Entretiens avec Séverine Nickel*, París, Albin Michel, 2011

nacional —i per tant, la personal, la familiar— a partir del sofriment i de la victimització? Per més que avui pugui semblar el contrari, les renovacions de les identitats nacionals tendeixen moltes vegades a menysprear el passat ja que el que és pretén és la creació d'una identitat nova en què el protagonista és el present.

Això ho va explicitar de manera acusatòria Max Aub a *La gallina ciega* (1971), llibre d'impressions i reflexions que escriu arran d'un viatge que fa a Espanya, el 1969, després de 30 anys de vida a Mèxic, per «assegurar-se que no ha de tornar». No em puc estar de reproduir un dels molts comentaris en què l'autor es lamenta de l'oblit del passat immediat:

Todo es paz. Es curioso cómo eso de los veinticinco —o treinta— años de paz ha hecho mella [...]. No se acuerdan de la guerra —ni de la nuestra ni de la mundial-, han olvidado la represión o por lo menos la han aceptado. [...] ¿cómo van a crecer estos niños? Todavía más ignorantes de la verdad que sus padres. Porque éstos *no quieren* saber, sabiendo; en cambio, estos *nanos* no sabrán nunca nada.

EL CONTINGUT I LA FORMA

Paral·lelament als relats testimonials que conformen l'eix del llibre documental de Roig, s'hi afegeix un material fotogràfic que l'exdeportat Joaquín López Raimundo va entregar a l'autora, i que se suposa que és part del material que va salvar Francesc Boix, entre d'altres, del laboratori fotogràfic de Mauthausen. Amb tot, cal dir que no totes les fotografies pertanyen al camp de Mauthausen, i que la nova edició del llibre no ha sabut corregir els peus de pàgina indeterminats o fins i tot erronis.

Metodològicament, *Catalans als camps nazis* pren les entrevistes fetes als supervivents com a referent d'una veritat que l'autora mai no qüestiona, no pas perquè dels testimonis se n'hagi de dubtar, sinó perquè tot relat és en si una representació memorial, i per tant susceptible de modificacions de la realitat. En el testimoni importa la percepció, la dificultat de testimoniar, la interrelació que troba en altres testimonis d'altres contextos culturals i fins i tot històrics, i també el seu valor de suport a la història. Això no obstant, Roig no fa distinció, per exemple, entre el que li expliquen directament els testimonis, i les recreacions fictivals, com és el cas de *K.L. Reich* de Joaquim Amat-Piniella que l'autora pren sovint com a font referencial i no pas com a recreació literària.

Pel que fa a la tècnica narrativa, *Els catalans...* es mou a cavall entre la història oral i el periodisme d'investigació que no amaga la veu de l'autora sinó que s'hi insereix com a receptora i per tant particip activa del desenvolupament narratiu. Aquest dispositiu tècnic fa que la prosa s'allunyi de l'estil neutre i que sigui forta-

ment emotiva amb un ús bastant freqüent dels possessius per referir-se als supervivents («els nostres deportats» és un apel·latiu usat al llarg del llibre) i d'un cert to familiar per referir-se al deportats, com si Roig teixís a l'entorn d'ells una família simbòlica, una filiació de memòria. Així, per exemple, referint-se a l'estat físic de Joan Pagès, escriu:

...està molt cansat, té el cor i l'estómac malalts i només pot menjar farinetes, com els nens petits, quan li ve la crisi (p. 32).

I més avall, referint-se a la dificultat que va tenir per fer parlar Neus Català, comenta:

Vam estar molts dies parlant de les altres (deportades) fins que un dia la vaig fer passar per l'adreçador i la vaig obligar que em contès la seva història (p. 47).

CONTEXTUALITZACIÓ

Els catalans... es va elaborar i publicar en un moment històric en què la història de l'exili i la deportació era ignorada a l'Estat espanyol, no només per raons d'imposició de la dictadura sinó per diverses raons sociopolítiques i probablement també de psicologia generacional, la qual cosa va ser compartida d'alguna manera per tota l'Europa occidental durant dècades.

Per entendre la repercussió de l'obra localment i el seu possible ancoratge en l'època, crec que valdrà la pena repassar certes dades del context europeu que mantenen una relació dinàmica amb l'elaboració d'*Els catalans...*

En el mateix moment que Roig comença a elaborar la seva obra, el 1973, a Imre Kertész, li és rebutjada la publicació del seu primer manuscrit, *Sense destí*. György Kardos, el director de l'editorial Magvető, al·lega que el llibre insulta les víctimes de la deportació ja que l'autor no ha sabut tractar el tema amb solemnitat. Fins aquell moment, en els països de l'Europa de l'Est, la memòria dels camps nazis havia estat instrumentalitzada pel comunisme; es volia fer entendre que les víctimes havien mort en la seva lluita contra el feixisme. D'aquesta manera, els genocidis jueus i gitanos passaven desapercebuts o eren considerats com una derivació de la guerra. Cal tenir també en compte el gran antisemitisme que havia circulat per tot Europa sota l'influx de Stalin. A partir dels anys setanta i vuitanta, sobretot amb la iniciació i l'embranchida d'una nova historiografia, que serà coneguda sobretot als EUA com a Holocaust Studies, es posarà en valor l'objectiu genocida del nazisme. Aquí neix doncs la distinció metodològica cabdal entre Holocaust i deportació política, que farà entendre també la necessitat de distingir entre diferents camps

de concentració i les seves funcions (moltes vegades canviant com és el cas del camp d'Auschwitz que passa a ser camp d'extermini —Birkenau— el 1941, amb l'objectiu de materialitzar la «Solució Final» o extermini jueu) i, per tant, distingir diferents experiències concentracionàries.

A Kertész, en aquell any 1973, se li retreu haver gosat donar un punt de vista sobre la deportació a través d'un personatge que, contràriament a l'heroi comunista rebel, adopta una mirada mecànica i buida, semblant a la mirada hipnotitzada que descriu Jean Cayrol, antic deportat francès a Mauthausen, en el seu assaig literari *Lazare parmi nous* (1950), una mirada dessensibilitzada pel costum de mirar quotidianament la mort anònima.

I és que el relat sec del supervivent d'un genocidi com el jueu, com és el cas de *Sense destí*, explicat des de l'experiència de qui hauria estat destinat a passar pel camp només unes hores, abans de ser enviat a la cambra de gas, és incòmode perquè no es pot inserir dins de cap narrativa que forneixi sentit a l'experiència, ni pot alimentar cap sentit d'identificació nacional. D'això n'han estat conscients gairebé tots els autors supervivents de l'Holocaust. La dificultat per ser escoltats. Ho diu amb aquestes paraules Primo Levi, supervivent d'Auschwitz-Monowitz, referit al desinterès dels seus fills per la seva experiència:

El supervivent és inquietant i molest [...] Reanima el patiment, vol infligir el seu patiment, vol dominar l'altre infligint el seu patiment, i això pot molestar (Belpoliti, p. 69. La traducció és meua).

A més, la recepció o l'interès que generen els testimonis van acompanyats d'una relació complexa que es produeix entre les generacions i aquests mateixos testimonis; deute cap als pares, rebuig, acceptació de l'herència, vindicació, etc. La joventut europea nascuda immediatament després de la Segona Guerra Mundial, a la qual pertany Montserrat Roig, va materialitzar aquesta complexa relació amb el passat moltes vegades a través del compromís polític. No és sobrer recordar que a finals dels seixanta, amb més o menys intensitat segons els països, els plantejaments polítics extrems, tant de dreta com d'esquerra, troben una expressió forta entre els joves italians, alemanys i francesos. Es tractava d'una joventut que havia de fer front als morts ocasionats durant la generació dels pares, tant si aquests havien estat botxins com víctimes. En aquest context, reconèixer el passat com a herència apareixia de manera conflictiva. Es produïa tant una necessitat d'oblit, com un desig de venjança i reivindicació que quedarà palès, per exemple, en certes accions del Maig del 68 francès.

L'historiador Yair Auron assenyala l'obstinada «ombra imponent i amenaçadora» de l'Holocaust en la nova generació europea —ell mateix nascut el 1945.⁸ L'Holocaust, però, començarà a ser introduït de manera general a través de la cultura popular, on de manera sorprenent ho farà emmarcat dins d'escenaris decadents i de forta càrrega sexual, com és el cas de la pel·lícula *Il portiere di notte* (1974) de Liliana Cavani, una pel·lícula que s'estrenà a Espanya el 1976.

Els anys setanta veuen també el naixement d'un negacionisme bel·ligerant de la mà de Robert Faurisson a França.

En el context espanyol, cal assenyalar l'obertura cap enfora, coneguda com a *desarrollismo*, fruit de la necessitat del govern d'inserir-se simbòlicament dins d'Europa tot marcant una diferència que es vol que sigui percebuda positivament (*Spain is different*). Mentrestant, però, la política espanyola passa per moments extremament durs. La lluita armada d'ETA, per exemple, s'imposa de manera contundent en el panorama polític. A finals de 1970 s'inicia el Procés de Burgos. Com a protesta contra les sentències de mort, un seguit d'intel·lectuals catalans es tanquen a Montserrat, entre ells Montserrat Roig, que en aquell mateix moment s'assabenta que *Molta roba i poc sabó... i tant neta que la volen* ha estat guardonada amb el premi Victor Català.

Un any després es forma l'Assemblea de Catalunya, mentre que el PSUC continua sent el partit que aglutina bona part de l'esquerra catalanista i comunista.

Aquesta forçosament breu contextualització té com a objectiu donar pistes per indicar que és en la dècada dels setanta que la generació europea nascuda als anys quaranta es comença a preguntar pel passat, per la implicació dels adults (pares, avis) en aquest passat, i es troba en la tessitura d'escollir si recollir-ne l'herència o desfer-se'n, la qual cosa es traduirà en el pla social en diverses manifestacions polítiques, i també artístiques.

Amb tot, entre Europa i Catalunya hi ha una diferència gran en la posició que es pren a l'hora d'interrogar el passat: mentre que la generació europea es pregunta de quin bàndol han estat els pares i els avis, en definitiva, fa la pregunta «què heu fet?», la generació equivalent a Catalunya i que es posiciona ideològicament a l'esquerra, de la qual Montserrat Roig és una representant, es pregunta «què us han fet?».

De la mateixa manera que ho fa la joventut europea, Roig també es veu empenya a prendre posició davant d'aquesta memòria. Així, en una entrevista a *El País* el 1979, de resultes de la publicació de la traducció castellana del llibre, Roig comenta a la periodista Rosa Maria Pereda:

| ⁸ Yair AURON: *Juifs d'Extrême Gauche en Mai 68*, París, Albin Michel, 1998, p. 335

Conocer a los sobrevivientes ha sido para mí una experiencia terrible. Ellos son la prueba del horror, y por eso resulta tan grotesca la polémica en Francia sobre si hubo o no cámaras de gas en determinados campos nazis, y tan espantosa la campaña de olvido de los crímenes del nazismo. He comprobado que los supervivientes de los campos sufren su experiencia hasta el punto de serles casi imposible hablar de ella [...] El síndrome de los campos —la secuela psicológica— existe, como la última consecuencia del nazismo.⁹

ELS EFECTES DE L'ELABORACIÓ DE L'OBRA

L'elaboració d'*Els catalans als camps nazis* va repercutir en l'estat emocional de l'autora i també va facilitar-li un seguit de reflexions sobre la memòria i la necessitat de recordar i també sobre l'oblit, en tant que persona d'una generació que es planteja la necessitat de pensar què fer amb el passat recent, amb el passat viscut per la generació anterior.

L'hora violeta surt publicada tres anys després de la publicació d'*Els catalans...* La novel·la és la textualització d'un món de canvi personal profund, representat per la Norma, una de les protagonistes, que corre paral·lel a una crisi d'identificació política que s'hi expressa en una crítica al partit —que podem fàcilment identificar amb el PSUC—, fruit d'unes reflexions que parteixen dels pressupòsits ideològics del feminisme de l'època.

Norma, que acaba de fer un llibre sobre la deportació catalana als camps nazis, admet que no ha visitat mai Mauthausen, i que tot el que sap dels camps ho ha après dels testimonis. No verifica, no dubta. El testimoni, per a la Norma és el residu de la veritat d'una història que fins ara desconeixia. Davant el dolor per persona interposada que la Norma sent a través dels testimonis, s'inicia una disquisició sobre els beneficis de l'oblit que recorda certes posicions de Jorge Semprún que més tard explicitarà en *La escritura o la vida*: cal viure, i per això es fa necessari l'oblit i l'abandó de l'escriptura:¹⁰

Escriure sobre l'oblit. Sobre l'oblit de tot allò que el cronista no ha viscut, que no ha presenciat, però que ha sentit molt endins. Cal oblidar els camps nazis, cal oblidar l'amor (p. 213).

⁹ Rosa María PEREDA: «Montserrat Roig: “Olvidar los crímenes nazis es contribuir a que puedan repetirse.” Presentación del libro *Noche y niebla. Los catalanes, en los campos nazis*», *El País*, 15 de març de 1979

¹⁰ Recordem que Montserrat Roig havia entrevistat Semprún per a la revista *Triunfo* l'any 1973: «Jorge Semprún, en un vaivén», núm. 570, any XXVIII, 1 de setembre de 1973, pp. 32-35

I més avall:

Mauthausen, Ravensbrück, la guerra civil, els bombardejos, tot el passat que no havia viscut però que li havien fet sentir com a propi. No les idees, sinó les persones que havia conegut, convertits en fantasmes que haurà d'arrossegar sempre damunt seu [...] Capacitat d'oblit, tot un magisteri. Però, era just oblidar? (p. 214).

L'hora violeta també tematitza la dicotomia entre la literatura, que és vista com una recreació més o menys sensual de l'experiència, i l'encontre amb la realitat més opaca, com és l'experiència dels supervivents dels camps nazis. Quan la Norma pensa en els deportats, es nega a fer literatura perquè pensa que pitjor que un camp d'extermini és la vida de després. És conscient, doncs, que en el seu present conflueixen dues generacions, amb experiències contraposades i condemnades al desencontre. Com li diu un exdeportat que coneix a París: «la veritat no se sabrà mai» (p. 221).

NOTES FINALS SOBRE LA RECEPCIÓ

És un fet palès que *Els catalans...* va tenir una recepció positiva en general i en concret de la majoria dels exdeportats que en aquell moment van veure en l'obra l'expressió d'un reconeixement, com es va fer evident en l'acte de presentació a l'Ateneu Barcelonès el 1977.¹¹

El que ens importa aquí, no obstant, i per finalitzar, és indicar la necessitat d'analitzar la raó per la qual aquest llibre, de difícil per no dir que d'impossible lectura, per la dificultat que representa la seva estructura caòtica en contrast amb la limitació d'informació històrica, continua representant la memòria de la deportació. Per què *Els catalans...* llibre sens dubte d'una gran importància pel que va significar de primer pas cap a la construcció d'una memòria específica del país, continua sent punt de referència, tot i les seves imprecisions històriques, la seva inadequació en la presentació del material fotogràfic, i finalment perquè, la nova edició, tot i comptar amb un pròleg encomiable de la historiadora Rosa Toran no ha servit perquè l'editorial que el publica veiés la necessitat de fer-ne una edició crítica que ens permetria tenir, precisament, una perspectiva històrica de la manera com ha evolucionat la construcció de la memòria de la deportació als camps nazis, a Catalunya.

¹¹ Es pot consultar l'enregistrament de l'acte a <<http://arxiudigital.ateneubcn.org/items/show/136>>

Es pot dir que ha evolucionat la construcció de la memòria a Catalunya? O ens acontentem amb uns quants llocs comuns que ens retornen una imatge satisfactòria com a nació —una nació d'herois republicans— mentre evitem la investigació profunda i pluridisciplinària? Com és que no apareixen més investigacions, incloses les de màsters i doctorats, interessades a analitzar la manera i les modalitats de representació dels camps nazis per part de testimonis catalans i espanyols, i la manera en què contemporàniament memorialitzem aquesta història, incloent-hi les confusions i les inadequacions que encara transmetem i de les quals som responsables?

La manca de treballs aprofundits sobre la deportació dita de manera general «republicana» posa certament en risc el coneixement i la disseminació de la memòria i la història dels camps nazis, sobre les quals sembla haver-se arribat a unes sintetitzacions esfereïdores, la més emblemàtica de les quals es la figura de Francesc Boix, considerat «el fotògraf de Mauthausen».¹²

APUNTS PER ABORDAR *ELS CATALANS ALS CAMPS NAZIS AVUI EN DIA*

Voldria proposar encara molt més breument un abordament a la lectura i l'estudi d'*Els catalans...* a partir del que es podria considerar una «ètica de l'excepcionalitat» encaminada a comprendre el comportament humà en situacions excepcionals, més que no pas a extraure'n d'aquesta situació límit comportaments únics que tendeixen a invisibilitzar-ne d'altres menys vistosos i extremament discrets, com ara l'acte de passar-li un tros de pa a un company, fet que moltes vegades salvava més d'una persona.

La meua crítica no va pas encaminada a negar l'heroïcitat dels grans actes, que n'hi va haver, i en gairebé tots els camps nazis, sinó a prevenir l'emmirallament de certes narratives que al cap i a la fi deriven a la construcció d'una identitat nacional satisfeta.

En aquest sentit crec essencial estudiar *Els catalans...* sincrònicament en relació amb altres estudis que van sorgir a la mateixa època sobre la deportació política, molt especialment a França i a Itàlia, i també a Polònia, i l'antiga Unió Soviètica, països que, a més, van tenir un gran nombre de deportats a Mauthausen.

Es tractaria, en definitiva, d'extreure dels estudis comparats una epistemologia concentracionària, allunyada dels gestos que tot i ser genuïns i ben intencionats,

¹² No cal dir que Francesc Boix no va fotografiar el camp de Mauthausen sinó després de l'alliberament que va tenir lloc el maig de 1945, tot i que popularment, a través de certs articles de premsa i de certs títols d'exposicions s'ha induït a fer creure al públic el contrari

sembla que apuntin a curses nacionals per saber quin país ha donat més herois i heroïnes a la «internacional del dolor» tal com va definir l'experiència dels camps de concentració l'escriptor Joaquim Amat-Piniella a *K. L. Reich*, una novel·la estranyament molt poc estudiada. ◀

BIBLIOGRAFIA

- AMAT, Jordi: *Com una pàtria. Vida de Josep Benet*, Barcelona, Edicions 62, 2017.
- AMAT-PINIELLA, Joaquim: *K. L. Reich*, Barcelona, Club Editor, 1963.
- AUB, Max: *La gallina ciega*, Mèxic, Joaquín Mortiz, 1971.
- AURON, Yair: *Juifs d'Extrême Gauche en Mai 68*, París, Albin Michel, 1998.
- BELPOLITI, Marco et al.: *Primo Levi. Conversations et entretiens*, París, Robert Laffont, 1998.
- CAYROL, Jean: *Lazare parmi nous*, Neuchâtel, Éditions de la Baconnière, 1950.
- CAVANI, Liliana: *Il portiere di notte* (pel·lícula), Itàlia, Lotar film, 1974.
- KERTÉSZ, Imre: *Sense destí*, Barcelona, Quaderns Crema, 2002.
- PEREDA, Rosa María: «Montserrat Roig: “Olvidar los crímenes nazis es contribuir a que puedan repetirse”. Presentación del libro *Noche y niebla. Los catalanes, en los campos nazis*», *El País*, 15 de març, 1979.
- POLIAKOF, Leon: *Auschwitz*, Barcelona, Oikos-Tau, 1966.
- ROIG, Montserrat: «Espanoles en los campos nazis», *Triunfo*, 532, any XXVII, 9 de desembre, 1972, pp. 34-37.
- Acte de presentació d'*Els catalans als camps nazis* a l'Ateneu Barcelonès, 1977, en línia: <<http://arxiudigital.ateneubcn.org/items/show/136>>
- *Els catalans als camps nazis*, Barcelona, Edicions 62, 1977.
- *L'hora violeta*, Barcelona, Edicions 62, 1980.
- SEMPRÚN, Jorge: *La escritura o la vida*, Barcelona, Tusquets, 1995.
- WIEVIORKA, Annette: *L'Heure d'exactitude: Histoire, mémoire, témoignage. Entretiens avec Séverine Nikel*, París, Albin Michel, 2011.
- WORMSER MIGOT, Olga: *Quand les allies ouvrirent les portes*, París, Robert Laffont, 1965.